

Άρτα, μνήμη Βυζαντίου λαμπρή ...

Μαριάννα Κορομηλά

Φωτογραφίες Δημήτρης

*Με τις περίφημες εκκλησιές της –σπάνια αρχιτεκτονικά αριστουργήματα–
μάρτυρες μιας πολιτιστικής έξαρσης στον 13ο αιώνα, όταν ο Μιχαήλ Α΄ ο
Αγγελοδούκας Κομνηνός την όρισε πρωτεύουσα του Δεσποτάτου της Ηπείρου...*

Έκανε κρύο πολύ εκείνον τον χειμώνα του 1205 και η παγωνιά που κατέβαινε μαζί με τα νερά του Άραχθου από την Πίνδο πάνω, έκανε κακό

μεγάλο στις καλλιέργειες του κάμπου. Στα εργαστήρια και στα μαγαζιά οι μικροβιοτέχνες, οι τσαγκάρηδες και οι μαγαζάτορες ανάβανε μαγκάλια για να κάτσουν με τις ώρες ένα γύρω να ζεσταθούν και να παραπονιούνται πως μήτε μαύρη γάτα δεν κατέβαινε στην αγορά. Κουκουλωμένοι και βιαστικοί περνούσαν οι λιγοστοί διαβάτες και αν έμπαιναν σε κάποιο μαγαζί θα'ταν για να ζεσταθούν και να ψωνίσουν τα απολύτως απαραίτητα. Κερί, λίγες ρέγκες.

Στα καπηλειά μαζεύονταν πια μόνο δυο τρεις μέθυσοι κι ο κάπελας γκρίνιαζε πως «μ' αυτούς προκοπή δεν υπάρχει».

Στα σπιτικά της πολιτείας, οι νοικοκυραίοι έσβηναν νωρίς τα λυχνάρια και χώνονταν κάτω από τα στρώματα να ονειρευτούν τις καλύτερες μέρες που θα'ρθούν.

Στις καλύβες των γεωργών έκανε περισσότερο κρύο απ' ό,τι έξω κι ούτε τα νανουρίσματα ούτε το ξύλο ήταν αρκετά για να κάνουν τα πεινασμένα μωρά να κοιμηθούνε νηστικά.

Όμως τα ανέλπιστα μαντάτα είχαν φτάσει κι έμπαιναν γλυκά από παντού μαζί με τον παγωμένο αέρα που σφύριζε στα σαπισμένα παραθυρόφυλλα. «Ο Δεσπότης της Ηπείρου, ο Κύριος, ο Κράτιστος βασιλεύς, ο Θειότατος και Θεοφρούρητος Μιχαήλ Α', ο Αγγελοδούκας Κομνηνός», θα'ρθεί να εγκατασταθεί στην Άρτα. Ο αυθέντης αποφάσισε. Θα γίνουμε πρωτεύουσα του Δεσποτάτου. Οι φόροι δεν θα πηγαίνουνε στα αυτοκρατορικά ταμεία της Πόλης. Θα μένουνε στον τόπο. Θα γίνουν έργα, θα'χουμε δουλειά.

Τούτος είναι ο τελευταίος χειμώνας της φτώχειας.

Η Άρτα θα γίνει πιο σπουδαία κι απ' την αρχαία Αμβρακία, πιο λαμπρή κι από τη Νικόπολη και ίσως, ίσως μια μέρα γίνει πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας.

«Κι ίσως μια μέρα» μουρμούριζε κι ο κυρ Μιχαήλ ο δεσπότης «γίνω αυτοκράτορας. Φτάνει να διώξω τους Φράγκους. Φτάνει να εξουδετερώσω τον αυτοκράτορα της Νίκαιας. Της Τραπεζούντας οι Κομνηνοί δεν μ' ενδιαφέρουν, είναι πολύ μακριά».

Πρωτεύουσα

Φουσκωμένα όνειρα έβλεπαν οι Αρτινοί μα περισσότερα γινήκαν απ' ό,τι μπορούσε να βάλει ο νους τους. Μέσα στα φιλόδοξα σχέδια των Αγγελοδοουκάδων Κομνηνών εντάχθηκαν και τα σπουδαία έργα που λάμπρυναν την Άρτα.

Το μεγάλο κάστρο πάνω στον Άραχθο δεν άργησε να τελειώσει. Οι οδοί για τα Ιωάννινα, τον Αμβρακικό και τη Ναύπακτο διορθώθηκαν και φάρδυναν. Χτίστηκαν αρχοντόσπιτα για τους αξιωματούχους κι ήρθανπραμάτειες ακριβές στην αγορά.

Κυνηγημένοι άρχοντες από την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη φτάνουν στην Ήπειρο να γλιτώσουν το βιος και τα παιδιά τους. Πολλοί δεχτήκανε τα προνόμια που τους παραχωρήθηκαν στα Γιάννενα και έμειναν εκεί, να ευγνωμονούν τον Μιχαήλ. Άλλοι, περάσανε τον όγκο των ηπειρώτικων βουνών και ήρθαν εδώ στον κάμπο, να νιώθουν το θαλασσινό αεράκι από τον Αμβρακικό και το άρωμα των εσπεριδοειδών να τους γλυκαίνει τη ντροπή της Φράγκικης κατάκτησης.

Μέσα σε λίγα χρόνια η Άρτα έγινε πολιτεία λαμπρή. Επαρχιακή πάντα, περιφερειακή, μα ποιος να το έλεγε; πρωτεύουσα του μοναδικού ελλαδικού κρατιδίου στα μαύρα χρόνια της μεγάλης κατάπτωσης της Αυτοκρατορίας.

Εκατόν δέκα τέσσερα χρόνια

Απ' όλες τούτες τις δόξες, τα παντρολογήματα και τα συμπεθεριά, τις δολοπλοκίες και τα προικοσύμφωνα, τους αυθέντες και τους δούκες, τις αρχόντισσες και τις μεγαλοκυράδες, τις παλλακίδες και τα νόθα, τις στρατιές των Βυζαντινών και των μισθοφόρων, τις ένδοξες μάχες και τις πανωλεθρίες, τις εκκλησιαστικές έχθρες και τις πολιτικές δολοφονίες, απ' όλα τούτα τα σπουδαία καμώματα και τα αμφισβητούμενα κίνητρα, δυο πράγματα συγκράτησε η τοπική ιστορία. Το πρώτο, πως με τους Αγγελοκομνηνούς η Ήπειρος –και μαζί της η Άρτα– βγήκε από τη μεσαιωνική της νάρκη και έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στη διατήρηση της Βυζαντινής

Αυτοκρατορίας, που βαθιά λαβωμένη και κατατεμαχισμένη, κατέρρεε. Το δεύτερο –και μάρτυράς μου τα βυζαντινά κατάλοιπα στην Άρτα– πως οι δεσπότες δημιούργησαν ένα αξιοσημείωτο ρεύμα στη Δυτική Ελλάδα, το οποίο στην τέχνη εκφράστηκε με ιδιαίτερη ζωντάνια και αξιοσημείωτη μαστοριά στις εκκλησιές και στην εικονογράφησή τους.

Οι ντόπιοι μάστοροι έβαλαν όλα τους τα δυνατά για να παραβγούν σε τέχνη τα πρωτεγουσιάνικα πρότυπα και τα δυτικά κτίσματα. Πολλές φορές βέβαια απλώς τα μιμούνται, όμως στη διάρκεια του 13ου αιώνα η τοπική παράδοση κατάφερε να διαμορφώσει έναν ιδιαίτερο τύπο εκκλησιών, που αποτελεί ένα χωριστό σύνολο στην ιστορία των βυζαντινών μνημείων όχι μόνο της χώρας μας αλλά ολόκληρης της Αυτοκρατορίας.

Οι εκκλησιές και τα μοναστήρια που χτιστήκαν τότε, ενώ αρχιτεκτονικά ακολουθούν τον βυζαντινό παραδοσιακό τύπο, προβάλλουν παράλληλα μια προσωπική άποψη, ή τις ιδιαιτερότητες μίας τοπικής έκφρασης, στην εξωτερική διακόσμηση των τοίχων.

Αυτός ο εξωτερικός διάκοσμος γίνεται με πλίνθους και πέτρες, γεωμετρικά τοποθετημένες, έτσι ώστε να σχηματίζονται δεκάδες σχέδια ακτινωτά ή σε σχήμα σταυρού. Αυτό το σπάνιο γεωμετρικό παιχνίδι δημιουργεί επιφάνειες ευχάριστες, οικείες στο μάτι και σπάει την αυστηρή εντύπωση που δίνουν συνήθως εξωτερικά οι εκκλησιές. Άλλωστε, εδώ οι αρτινές εκκλησιές είναι μικρές –λιγότερο επιβλητικές– μα πολύ πιο κοντά στον άνθρωπο.

Παρηγορήτισσα

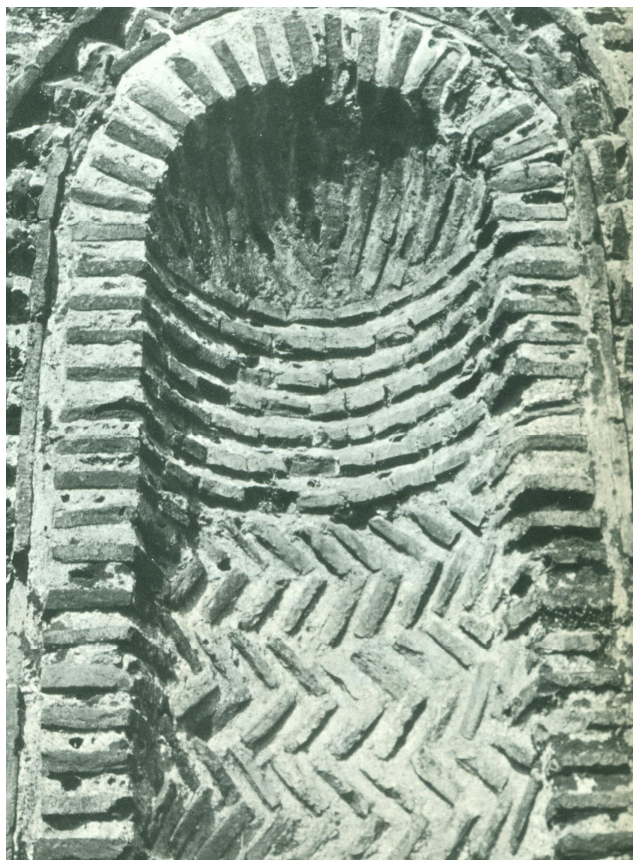
Απ' όλες τις εκκλησιές που βρίσκονται στο κέντρο και στα περίχωρα της Άρτας η πιο λαμπρή, η πιο εντυπωσιακή, είναι η Παναγία η Παρηγορήτισσα. Δυτικοφέρνει πολύ –ιδίως εξωτερικά– και μοιάζει περισσότερο με φλωρεντίνικο ανάκτορο παρά με ναό βυζαντινό. Εσωτερικά παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον και για την ιδιότυπη αρχιτεκτονική της, αλλά ιδίως για την πλούσια διακόσμησή της.

Τα ψηφιδωτά που καλύπτουν τον τρούλο είναι μοναδικά γιατί χρονολογούνται στην εποχή της Φράγκικης κατάκτησης, τότε που στην υποδουλωμένη Αυτοκρατορία δεν περίσσευαν λεφτά για τέτοιες πολυτέλειες. Όμως οι δεσποτάδες της Ηπείρου είχαν δώσει σαφείς εντολές, να δαπανηθεί άφθονο χρήμα για να γίνει η μικρή πολιτεία άξια της δόξας τους πρωτεύουσα.

Και οι Αρτινοί δεν λησμόνησαν ποτέ τα χρόνια της μεγάλης αναγέννησης. Κάθε εκκλησιά έχει τις δικές της ιστορίες, που έγιναν θρύλοι, παράδοση προφορική να τη λένε οι γέροντες στα εγγόνια και αυτά πάλι στα δικά τους, μέχρι τις μέρες μας.

Για την Παρηγορήτισσα λένε πως την έχτισε ένας νεαρός μάστορας, ένας απλός μα προικισμένος κάλφας που είχε μαθητεύσει κοντά στον μεγάλο πρωτομάστορα της Άρτας, αυτόν που είχε χτίσει τη Βλαχέρνα και την Κόκκινη Εκκλησιά στις εξοχές της πόλης. Κι η παράδοση λέει πως «ο πρωτομάστορας πώφκιασε την εκκλησιά της Παναγιάς είχε κτίσει μπροστήτερα τη Βλαχιόρνα που είναι πολύ καλή εκκλησιά. Αλλά ο κάλφας που καταπιάστηκε κι έφκιασε την Παρηγορίτσα πούταν πολύ καλλίτερη απ' την Βλαχιόρνα και τώβγαλαν και τραγούδι πώλεγε 'να βγη η κυρά Βλαχιόρνα να ιδή την Παρηγόριτσα'. Ο πρωτομάστορας τότες έχτιζε την Παναγιά στο Παλιοχώρι και σαν άκουσε το τραγούδι τούρθι μεγάλο χάλι –γιατί να τον περάση στην τέχνη ο κάλφας του. Απ' τη μεγάλη του λύπη, εκεί που δούλευε τούρθι σκοτούρα και έπισι απ' τη σκεπή τ'ς εκκλησιάς και σκουτώθηκε».

Αυτά κι άλλα πολλά για την Παρηγορήτισσα. Μα αν έχει κάτι να παρατηρήσει κανείς στην ιστορία, δεν είναι τόσο η σκοτούρα του πρωτομάστορα όσο οι ανθρώπινες ιδιότητες που αποδίδονται στην Παναγία. Η μια κυρά, η αρχόντισσα των Βλαχερνών, θα ζηλέψει το παλάτι της άλλης, της Παρηγορήτισσας. Και τα δυο όμως μοναστήρια είναι αφιερωμένα στην ίδια μεγάλη κυρά της Χριστιανοσύνης, αυτή με τα χίλια επίθετα και τις άλλες τόσες ανθρώπινες και θεϊκές ιδιότητες.

Βλαχέρνα

Τούτο το μεγάλο μοναστήρι, χτίστηκε στις αρχές του 13ου αιώνα κι ονομάστηκε Μονή των Βλαχερνών προς τιμή της ξακουστής Παναγίας των Βλαχερνών στην Κωνσταντινούπολη. Βρίσκεται μερικά χιλιόμετρα έξω από την Άρτα.

Ο ναός είναι σχεδόν σκοτεινός, γιατί τα παραθύρια του φράχτηκαν στη διάρκεια του Αγώνα του 1821, κι έτσι, στο μισοσκόταδο, δύσκολα διακρίνει κανείς τις γλυπτές διακοσμήσεις και τα θαυμάσια σκαλίσματα στις κολώνες.

Εδώ θάψανε τον Μιχαήλ και τον Ιωάννη Δούκα, δύο αδέρφια που δολοφονήθηκαν ή αλληλοχτυπήθηκαν μετά τον θάνατο του πατέρα τους, του Μιχαήλ Β΄, στα 1266.

Η φθαρμένη επιγραφή στη σαρκοφάγο μιλάει για τους νεκρούς αδελφούς. Ανάμεσα στους στίχους, που σώζονται αποσπασματικά, διαβάζει κανείς και προσπαθεί να καταλάβει, να ανασυνθέσει την εποχή, να φτάσει κοντά στα αίτια του εγκλήματος, μα το 1266 είναι πολύ μακριά κι άλλες πηγές δεν έχουμε παρά μόνον αυτούς τους στίχους, μάρτυρες ενός πολιτικού και οικογενειακού δράματος:

πικροδακρύφυρτος εστίν αιτία» «ενός γένους δήλωσις, αγνοίας μίας

και παρακάτω

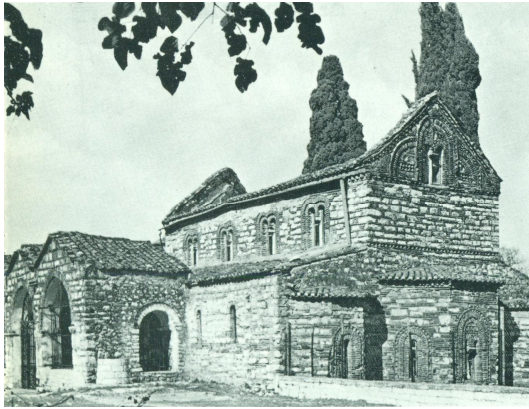
η βασίλισσα Δούκαινα Θεοδώρα, εν φιλότητι γνησιοστοργουμένη.

Αγία Θεοδώρα

Η βασίλισσα Δούκαινα Θεοδώρα που αναφέρεται στην επιγραφή είναι σύζυγος του Μιχαήλ Β΄ και μάνα των δολοφονημένων αδελφών. Το ποιος και το γιατί δεν ήθελε τα δυο αρχοντόπουλα να κληρονομήσουν το Δεσποτάτο και να διαδεχθούν τον πατέρα τους, δεν το ξέρουμε και η ιστορία είναι γεμάτη από έχθρητες, ίντριγκες, αδελφοσκοτώματα και φρικτές πράξεις πάσης φύσεως. Λαμπρές αίθουσες υποδοχής και σκοτεινά υπνοδωμάτια. Από τους θρύλους που διασώθηκαν, ένας συνδέεται με τρία αξιόλογα μοναστήρια της Άρτας κι έτσι, πριν λαλήσει το πρώτο πετεινάρι, ακούσατε και αυτό. Κάποτε λοιπόν ο Μιχαήλ Β΄, ο πατέρας των δυο ρηγόπουλων, εγκατέλειψε τη Θεοδώρα για χάρη μιας παλλακίδας. Τι έγινε τώρα και κατάλαβε ο δεσπότης το μέγα σφάλμα του δεν ξέρουμε. Εκείνο που ξέρουμε είναι ότι μετανοιωμένος ξαναγύρισε στην κυρά Δούκαινα. Και δεν ήταν μόνο που ξαναγύρισε, μα για να δείξει πόσο μετάνιωσε και να πάρει άφεση αμαρτιών άνοιξε τα θησαυροφυλάκια και είπε κι έχτισαν δυο μοναστήρια. Το ένα της Παρηγορήτισσας μέσα στην Άρτα. Το άλλο, της Κάτω Παναγιάς, έξω από την πολιτεία, εκεί όπου αρχίζει το μονοπάτι της Πίνδου, από κει που περνούσαν οι ταξιδιώτες για να πάνε στα Τρίκαλα της Θεσσαλίας.

Και η Θεοδώρα πάλι, με τη σειρά της, έκτισε και αυτή μοναστήρι.

Όταν πέθανε ο κύρης της και χάθηκαν τα παιδιά της, η βασίλισσα η Δούκαινα πήγε και μόνασε εκεί. Μετά τον θάνατό της, το μοναστήρι πήρε το όνομά της. Η Αγία Θεοδώρα είναι από τις πιο όμορφες εκκλησιές της Άρτας.

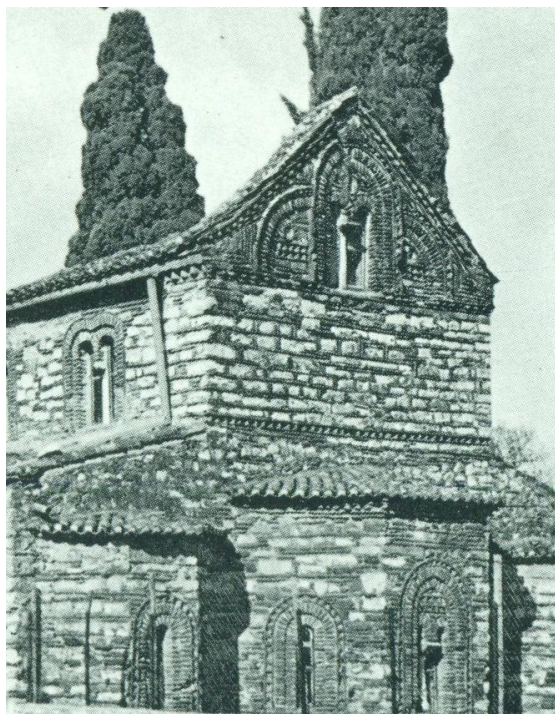

Τα πετεινάρια λάλησαν και να μας συμπαθάτε που είπαμε τόσα απ' τα παλιά, αλλοτινά καλά μας. Μα μήτε και προφτάσαμε να κάνουμε τον γύρο. Άγιος Βασίλης είναι η μια και Άγιος Δημήτρης η άλλη και δίπλα του μια ακόμα εκκλησιά εκείωνε των χρόνων. Άγιος Νικόλας της Ροδιάς είναι το όνομά της. Και μια ευχή να κάνουμε πριν αποσώσει ο λόγος. Να μείνουν όλα αυτά ορθά, πέτρα να μην ραγίσει, γιατί είναι η Άρτα όμορφη και κράτησε τις μνήμες. Τα σπιτικά, η αγορά, το κάστρο, οι εκκλησιές της, μιλούνε από μόνα τους για τις αναθυμίες της.

Μαριάννα Κορομηλά,

στο περιοδικό *SORED* τεύχος Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1978 σσ. 114-123

Οι φωτογραφίες (αναδημοσιεύουμε μερικές, σε πολύ μέτρια απόδοση) είναι του αείμνηστου φωτογράφου Δημήτρη και χρονολογούνται γύρω στο 1970

Σύγχρονοι αρχαιολογικοί οδηγοί για την Άρτα και την περιοχή της. Προτείνουμε δύο πολύ καλούς οδηγούς, συγγραφέας των οποίων είναι η Βαρβάρα Παπαδοπούλου, προϊσταμένη της 8ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ηπείρου:

Η βυζαντινή Άρτα και τα μνημεία της (ΤΑΠ, Αθήνα 2002)

Οδοιπορικό στην Άρτα (έκδοση του Δήμου Αρταίων, 2002)

κι αν σκοπεύετε να ταξιδέψετε στην Ήπειρο, προγραμματίστε μία τρίωρη στάση στην Άρτα. Η πόλη έχει πάμπολλα ενδιαφέροντα μνημεία (έστω κι αν δεν τα βρήκαμε στην Ιστοσελίδα του ΥΠΠΟΑ τον Δεκέμβριο του 2012).

